

Jolanta Kolbuszewska
Uniwersytet Łódzki
ORCID: 0000-0002-8837-7376

Biografie naukowe kobiet. Kilka uwag o tym, czy i jak je badać?

I

Wrodzimej literaturze naukowej brakuje syntetycznych opracowań prezentujących osiągnięcia Polek w różnych obszarach aktywności, w tym w nauce. Wiedza na temat kobiecych zasług dla rozwoju konkretnych dyscyplin i przyrostu wiedzy jest mocno ograniczona. Nie znamy biografii i liczby naukowczyń, które na przestrzeni dziejów podejmowały badania bądź wspierały organizację i działanie instytucji naukowych (bibliotek, archiwów, katedr, seminariów *etc.*), nie mówiąc o absolwentkach określonych kierunków studiów, doktorantkach, asystentkach *etc.* Nie dysponujemy nawet kompletnymi danymi dotyczącymi przedstawicielek płci żeńskiej, które w minionym stuleciu miały tytuły i stopnie naukowe oraz pełniły w Akademii istotne funkcje¹. W nauce światowej m.in. w Stanach Zjednoczonych refleksję nad osiągnięciami kobiet, podjęto już w latach 60. minionego stulecia (zob. *Conference on American Women in Science and Engineering*, 1964 rok). Status i dorobek naukowczyń stał się materiały wykładaną na amerykańskich uczelniach w latach 80. XX w. („Kobiety w nauce”, „Płeć w nauce” to tematy niektórych kursów, podejmujących zagadnienia uczestnictwa kobiet w życiu naukowym, proporcje pomiędzy płciami, „męski” i „żeński” sposób nauczania, zainteresowania badawcze, priorytety, sposoby rozwiązywania proble-

¹W 2015 r. autorka postawiła pytanie o proporcje płciowe w zakresie stopni i tytułów naukowych we współczesnej nauce historycznej. Aby udzielić odpowiedzi, musiała przeprowadzić obliczenia na podstawie danych zawartych w Bazie Nauka Polska, Ludzie Nauki; szerzej zob.: J. Kolbuszewska, *Kobiety w nauce –akademicki awans polskich historyczek wczoraj i dziś*, „Sensus Historiae”, 2015, t. 19, nr 2, s. 109-121.

mów *etc.*)². W Europie Zachodniej wspomniane badania zyskały popularność dwie dekady później, na przełomie lat 80.-90. XX w. We Francji perspektywę feministyczną rozwinięto m.in w socjologii wiedzy i historii nauki³. W Niemczech, jednym z ważnych głosów zapoczątkowujących dyskusję nad miejscem kobiet w nauce był artykuł z 1981 r. autorstwa Hansa-Jürgena Puhle, *Warum gibt es so wenige Historinnen? Zur Situation der Frauen in der Geschichtswissenschaft*⁴. Zdecydowanie gorzej pod względem wspomnianych badań przedstawiała się sytuacja w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

W polskiej refleksji naukowej niemal do końca XX w. nie podjęto systematycznego namysłu nad karierami kobiet w Akademii. Wkładem płci żeńskiej w rozwój poszczególnych dyscyplin zajęło się zaledwie kilku autorów niezbyt obszernych tekstów opublikowanych u schyłku lat 90.⁵ W tym sa-

² L. Schiebinger, *Women in science: historical perspectives*, <http://www.stsci.edu/stsci/meetings/WiA/schieb.pdf> [dostęp luty 2017]. Pokłosiem wspomnianego namysłu były m.in. publikacje M.B. Ogilvie, *Women in Science: Antiquity through the Nineteenth Century*, The MIT Press, Cambridge MA 1985; L. Schiebinger, *The mind has no sex?*, Harvard University Press, Cambridge MA 1989.

³ Efektem francuskich badań były m.in. opracowania M. Le Doeuff, *Le sexe du savoir*, Aubier, Paris 1998 czy D. Gardney et I. Löwy, (dir.), *L'Invention du naturel. Les sciences et la fabrication du féminin et du masculin*, Éditions des Archives Contemporaines, Paris 2000.

⁴H.J. Puhle, *Warum gibt es so wenige Historinnen? Zur Situation der Frauen in der Geschichtswissenschaft, Geschichte und Gesellschaft*, 7. Jahrg., H. 3/4, „Frauen in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts“ (1981), s. 364-393. Na przełomie stuleci XX i XXI w Niemczech realizowano projekt *Frauen in Akademie und in der Wissenschaft*, którego celem było ukazanie kobiet jako aktywnych uczestniczek badań naukowych oraz redefinicja ich wkładu w rozwój różnych dyscyplin; zob. T. Wobbe, *Frauen in Akademie und Wissenschaft. Arbeitsorte und Forschungspraktiken 1700–2000*, Akademie Verlag, Berlin 2002.

⁵ Zob. R. Grzybowski, *Kariery naukowe kobiet w wyższych szkołach pedagogicznych w latach 1946–1973*, [w:] *Partnerka, matka, opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 2000, s. 565- 574; D. Sobczyńska, *Miejsce kobiet w naukach fizyko-chemicznych i technice. Historia i współczesność*, [w:] *Humanistyka i płeć. Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś*, red. E. Pakszys, D. Sobczyńska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1997, s. 87- 113.; W. Bergandy, *Kariery naukowe przyrodniczek. Od alchemii do chemii współczesnej*, [w:] *Humanistyka i płeć. Kobiety...*, s. 127- 154; M. Szcześniak, *Obecność kobiet w kosmologii. Szkice z historii i współczesności*, [w:] *Humanistyka i płeć. Kobiety...*, s. 155- 171; A. Szczuciński, *Kobiety w fizyce współczesnej*, [w:] *Humanistyka i płeć. Kobiety...*, s. 115-118. Większość publikacji powstała na przełomie XX/XXI wieku. W drugiej dekadzie XXI stulecia ukazały się D. Jołkiewicz, *Kobiety w naukach medycznych wczoraj i dziś*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 2/38/2011, s. 35- 47; A. Gałkowski, *Kobiety w sferze B+R w Polsce na przykładzie nauk ścisłych i technicznych. Wybrane zagadnienia*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe”, nr 2/38/2011, s. 48 i nn.; *Kobiety w polskiej politologii od diagnozy do współpracy*, opr. A. Włodkowska-Bagan, M. Winiarczyk-Kossakowska Warszawa 2018; http://www.ptnp.org.pl/books/raport_kobiety_w_politologii.pdf; L. Krzyżanowski, W. Okniński, *Temida wyemancypowana?*

mym czasie przedstawicielki socjologii, etnologii, pedagogiki czy filozofii zainicjowały badania nad kobietami w nauce, koncentrując się w większości na problemach, z jakimi borykają się zatrudnione współcześnie na uczelniach naukowczynie⁶. Poza kilkoma wyjątkami, horyzont czasowy rzeczonych badań ograniczał się do kilku, kilkunastu lat; sięgając najdalej czasów transformacji ustrojowej. We wnioskach zwracano uwagę na zachwianie proporcji płciowych wśród osób z tytułami/ stopniami naukowymi, akcentowano niedoreprezentowanie kobiet w gremiach decydujących o kształcie nauki, pisano o formach dyskryminacji płci żeńskiej (zjawiskach „szklanego sufitu”, „lepkiej podłogi”, „piramidy”, u której podstawy jest wiele kobiet na szczycie zaś rzadko się je spotyka *etc.*). Brakowało szerszego namysłu nad genezą takiego stanu rzeczy; uwarunkowaniami, które doń doprowadziły. Historyków podejmujących zagadnienia z zakresu dziejów nauki w największym stopniu interesowały ograniczenia w zakresie edukacji kobiet, ich walka o prawo do uniwersyteckiego kształcenia, dzieje szkolnictwa żeńskiego, bądź osiągnięcia najwybitniejszych reprezentantek wybranych dyscyplin⁷. Uprawianie dziejów nauki z perspektywy płci nigdy nie trafiło w Polsce do mainstreamu badawczego.

Oczywiście w tym miejscu można postawić pytanie, czy kategoria płci w historii nauki jest operacyjna poznawczo? Czy przynosi nowe ustalenia, poszerza zakres wiedzy, pozwala dokonać reinterpretacji dotychczasowych sposobów ujmowania zjawisk *etc.* Wszak do dziś popularne jest twierdzenie, iż „nauka nie ma płci, istnieje tylko zbiorowość uczonych”! Śledzenie karier kobiet w Akademii bywa postrzegane jako kolejna naukowa moda (jak zwykle nieco spóźniona na polskim gruncie), a nawet, ideologia...? Pochylającym się nad naukowym dorobkiem kobiet w przeszłości przyświecają różne cele. Jedni pragną przywrócić pamięć, odsłonić zatarte ślady, uwzględnić bohaterki znajdujące się dotąd na dalszym planie. Inni dążą do uzupełnienia dotychczasowych narracji, stworzenia całościowego obrazu dziejów dyscyplin, a nawet całkowitej reinterpretacji historii nauki. Opowieści o karierach ko-

Słownik biograficzny kobiet — sędziów, asesorów i egzaminowanych aplikantów w międzywojennym sądownictwie, Wydawnictwa ARCHE, Kraków 2018.

⁶ Zob. m.in.: R. Siemieńska, *Women in Academie in Poland: Winners among Losers?*, „Higher Education in Europe” 2000, vol. 25, s. 153-172; R. Siemieńska, *Kobiety w (męskim) zawodzie naukowca*, [w:] *eadem*, *Kobiety dla Polski, Polska dla kobiet. Dwadzieścia lat transformacji 1989–2009. Raport*, Fundacja Feminoteka, Warszawa 2009; A. Titkow (red.), *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia kobiet: monografia zjawiska*, Fundacja ISP, Warszawa 2003; M. Sulik, *Kobiety w nauce. Podmiotowe i społeczno-kulturowe uwarunkowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.

⁷ Mam na myśli badania Jana Hulewicza, Urszuli Perkowski, Jadwigi Suchmiel, Adama Winiarza, Witolda Molika, Doroty Mazurczak i innych.

biet różnią się także w zależności od wizji świata i człowieka, modelu badawczego, nurtu, w jakim lokuje się podejmujący te zagadnienia. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż impulsy do studiów nad rolą kobiet w Akademii płyną zarówno z samej nauki, jak i jej społecznego otoczenia. Przemiany kulturowe, w wyniku których, płęć żeńska zyskuje (wypracowuje sobie) należne jej miejsce w uniwersyteckiej hierarchii, skutkują wzrostem popularności refleksji nad rolą kobiet w dziejach. Badaczki coraz częściej stawiają też pytania o tożsamość, szukają korzeni, przodków; wzorców do naśladowania. Identyfikują się z mistrzyniami bądź ich poszukują. Budują sieci wsparcia, tworzą wspólne projekty badawcze *etc.* W refleksji naukowej dokonuje się zmiana pokoleń i paradygmatów badawczych rodząca oryginalne, nieuwzględniane dotąd problemy. Pojawiają się nowe obszary badawcze, w tym zagadnienia związane z kwestią płci. Uznawane dotąd za mało istotne pytania o ilość kobiet (i mężczyzn) na katedrach, seminariach, męski i żeński sposób uprawiania nauki, budzą coraz mniej zdziwienia. Pojawiają się postulaty badania przeszłości uczelni uwzględniające wkład, zasługi i aktywność kobiet. Bez względu na nasz stosunek do omawianego trendu badawczego wydaje się, iż trudno dziś polemizować z zasadnością i potrzebą tych badań. Tym bardziej, iż luki w naszej wiedzy o osiągnięciach kobiet dotyczą nie tylko sfery nauki, ale i polityki, działalności ekonomicznej, społecznej, kulturalnej i wielu innych obszarów stereotypowo postrzeganych jako męskie⁸. O operacyjności kategorii gender w badaniach historii nauki przekonamy się zaś wówczas, gdy będzie ona szerzej aplikowana.

Główny problem podejmujących badania nad rolą kobiet w nauce ma charakter metodologiczny. Wymaga odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób/ za pomocą jakich narzędzi/ w odniesieniu do jakiego paradygmatu/ należy prowadzić badania? Przyglądając się dotychczasowej praktyce, dostrzeżemy kilka strategii. Najczęściej mamy do czynienia z namysłem nad osiągnięciami bohaterek jednostkowych; ich biografiami indywidualnymi. Kreślący

⁸ Na ten temat poza cyklem monografii zbiorowych pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca (*Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, cz. 1-2, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992; *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1996; *Kobieta i kultura czasu wolnego (XIX i XX w.)*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2001; *Kobieta i kultura życia codziennego. Wiek XIX i XX*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1997; *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX-XX*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2004; *Kobieta i praca w XIX i XX w.*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000; *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, cz. I., Instytut Historyczny UW, Warszawa 1990; *Kobieta i świat polityki w XIX i w początkach XX wieku*, Instytut Historyczny UW, Warszawa 1994) pisały m.in.: M. Fuszara, *Kobiety w polityce*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006; A. Chybicka, M. Kaźmierczak, *Kobieta w kulturze — kultura w kobiecie. Studia interdyscyplinarne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006 i inne.

portrety wybranych naukowczyń koncentrują się na ich pochodzeniu społecznym, edukacji, intelektualnym rozwoju, zainteresowaniach badawczych i dorobku naukowym. Czasem podejmowane są również zagadnienia dotyczące pozanaukowej aktywności bohatererek⁹. Powstałe w wyniku wzmiankowanych badań publikacje mają zazwyczaj tradycyjną formę (nie różnią się w warstwie narracji i zastosowanych procedur badawczych od biografii męskich), aspekt płciowy nie wybija się w nich na plan pierwszy. Jeśli chodzi o przyświecające tym badaniom cele, autorzy najczęściej zmierzają do przywrócenia pamięci i należnego ich bohaterkom miejsca w historii nauki. Nieco mniej popularne są próby szkicowania biografii zbiorowych, badania prozopograficzne i kwantytatywne, przy okazji których podejmuje się rozważania o pozycji i statusie kobiet w środowisku naukowym. W biografiami zbiorowych bywa również uwzględniana perspektywa pokoleniowa i płć kulturowa, czemu towarzyszy refleksja na temat „męskiego” i „żeńskiego” sposobu uprawiania nauki.

Przywołując konkretne przykłady rzeczonych badań, warto odnotować teksty Elżbiety Pakszys, takie, jak: *Transgresja albo przekraczanie granic: Wybitne kobiety w nauce wczoraj i dziś*¹⁰, *Wybitne kobiety w Szkole Lwowsko-Warszawskiej perspektywa feministyczna 20 lat później*¹¹ czy *Indywidualizm wobec kolektywu/stylu myślowego Ludwika Flecka. Pozycja kobiety w filozofii analitycznej*¹². Reflektująca nad biografiami działających na ziemiach polskich filozofek autorka poruszyła istotne w przebiegu naukowej kariery kwestie, takie, jak: pochodzenie etniczne i społeczne bohatererek, trafność obranej i uprawianej dyscypliny oraz stan cywilny (sytuacja rodzinna) i tzw. siostrzeństwo — solidarność, przyjaźń kobiet¹³. Interesującą propozycją badania kobiecych karier naukowych był także projekt zbiorowych biografii uczonych autorstwa

⁹ Przykładem wspomnianych badań są m.in. publikacje: O. Lipkowski, *Józefa Joteyko życie i działalność*, PWN, Warszawa 1968; Helena Willman-Grabowska, *Orientalistka — uczona — popularyzatorka*, oprac. R. Czekalska, A. Kuczkiewicz-Fraś, Księgarnia Akademicka, Kraków 2014; *Izydora Dąmbska 1904–1983*, zebrał i oprac. J. Perzanowski, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2001; A. Skowron-Markowska, *Z Oksfordu na Syberię. Dziedzictwo naukowe Marii Antoniny Czapllickiej*, Oficyna Wydawnicza „Biblioteka Ześląca”, Wrocław 2012; *Mirosława Chamcówna (1919–2000). Historyk oświaty i nauki*, [w:] *Ocalić od zapomnienia*, red. J. Szablicka-Żak, Wydawnictwo Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.

¹⁰ Tekst ukazał się w: *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, red. P. Chudzicka-Dudzik, E. Durys, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 79–86;

¹¹ Tekst opublikowany w: *Kobiety w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, red. D. Łukasiewicz, R. Mordarski, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2016, s. 37–44.

¹² Zob. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2001, 1 (47), s. 135–146;

¹³ Zob. E. Pakszys, *Kobiety wybitne w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, [w:] *Kobiety w Szkole Lwowsko-Warszawskiej*, s. 39 i n.

łódzkiej socjolożki, Agaty Zysiak¹⁴. Przy okazji rozważań nad dziejami Uniwersytetu Łódzkiego Zysiak apelowała o uczynienie prawomocnym obszarem badań biograficznych (poza tradycyjnymi elementami) zaangażowania społecznego, działalności politycznej i życia prywatnego uczonych. Ostatni element wydaje się o tyle istotny, iż badacz poza uprawianiem nauki zmagają się również z codziennością, ludźmi, przedmiotami, ideami, skomplikowaną tkanką życia społecznego¹⁵. Podział na treść nauki i jej kontekst wydaje się sztuczny i jednostronny, przestrzenie te się bowiem przenikają¹⁶.

II

Badania kobiecych osiągnięć i wpływu płci żeńskiej na rozwój nauki zaczęły zyskiwać popularność również wśród historyków. Wprawdzie monografie poświęconych badaczkom dziejów powstało dotąd niewiele¹⁷, niemniej problem karier i dorobku badawczego historyczek zogniskował w ciągu kilku ostatnich lat uwagę środowiska. W tej części tekstu krótko zaprezentuję trzy próby podejścia do/ujęcia/ rzeczzonego problemu.

W kontekście naszych zainteresowań na uwagę zasługuje niewątpliwie opublikowana niedawno książka Jerzego Maternickiego *Wanda Moszczeńska (1896–1974). Współtwórczyni polskiej historii historiografii* (Rzeszów 2017)¹⁸. Moszczeńska należy do postaci ważnych choćby z tego powodu, iż należała do pierwszego pokolenia polskich historyczek, które uzyskały *veniam legendi*. Obok Heleny Polaczkówny, Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej, Hanny Pohoskiej, Łucji Charewiczowej i Zofii Kozłowskiej-Budkowej reprezentowała wąską grupę badaczek, które dzięki samozaparciu, pracowitości i uporowi najszybciej zdobyły habilitację, uzyskując w okresie międzywojnia status

¹⁴ Szerzej zob. A. Zysiak, *Punkty za pochodzenie. Powojenna modernizacja i uniwersytet w robotniczym mieście*, Nomos, Kraków 2016, s. 231-258.

¹⁵ Zob. również propozycję badań nad codziennością historyków i korelacją pomiędzy ich doświadczeniami biograficznymi a twórczością naukową: D. Malczewska-Pawelec, T. Pawelec, *Karol Szajnocha. Codzienność — kobiety — historiografia*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2019.

¹⁶ Szerzej zob. *Biografie naukowe. Perspektywa transdyscyplinarna*, red. M. Kafar, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011 oraz J. Kolbuszewska, *O psychologiczny wymiar badań historiograficznych*, „Sensus Historiae”, vol. XII, 2013/3, s. 157-165.

¹⁷ J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa 1897–1943. Życie i dzieło*, Wydawnictwo WSP, Częstochowa 2001; M.J. Żmichowska, *Hanna Pohoska (1895–1953)*, WSP Olsztyn, Olsztyn 1995.

¹⁸ Autorka przygotowała recenzję omawianej pracy; zob. J. Kolbuszewska, *Jerzy Maternicki, Wanda Moszczeńska (1896–1974). Współtwórczyni polskiej historii historiografii*, Rzeszów 2017, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 189 ss., „Kwartalnik Historyczny”, R. CXXVI, z. 1/2019, s. 169-175.

prywatnych docentek. Droga naukowa i doświadczenia życiowe Moszczeńskiej stanowią doskonałą ilustrację procesu emancypacji naukowej Polek.

Jerzy Maternicki jest autorem większości tekstów wspomnieniowych oraz opracowań prezentujących życie i dorobek naukowy badaczki¹⁹. W dotychczasowych tekstach koncentrował się głównie na jej osiągnięciach w obszarze metodologii i dydaktyki historii. Najnowsza monografia uzupełnia te rozważania o wkład, jaki wniosła w rozwój polskiej historii historiografii. Główny akcent został położony na to, co w dorobku naukowym Moszczeńskiej wytrzymało próbę czasu. Praca wzbogaca też naszą wiedzę na temat rodzin i rozwoju historii historiografii w powojennej Polsce. Stanowi ciekawy przyczynek do rozważań nad sposobami kształtowania się warsztatu badawczego, rozwojem zainteresowań i pojawianiem się konkretnych rozwiązań metodycznych. Wielką zasługą Jerzego Maternickiego jest wprowadzenie do naukowego obiegu ciekawych i wartych dalszych analiz fragmentów niepublikowanych prac Moszczeńskiej. Poza całym spektrum wartościowych ustaleń książka stanowi również hołd złożony mistrzyni i całemu powojennemu środowisku historyków historiografii. Maternicki przywraca pamięć i oddaje bohaterce naukowe zasługi, co jest o tyle uzasadnione, iż jej dorobek znany jest dziś zaledwie wąskiej grupie specjalistów.

Narracja Maternickiego zasługuje na uwagę tym bardziej, iż autor, były uczeń i kontynuator badań Moszczeńskiej, pozostający z nią w wieloletnim kontakcie, dysponował dostępem do rodzinnego archiwum. Niestety, w książce Maternickiego perspektywa genderowa nie wybiła się na plan pierwszy. Rzeczona monografia nie różni się od innych opracowań autora poświęconych wybitnym, uznanym historykom płci męskiej²⁰. Poza odnotowaniem faktu przynależności do określonego środowiska i hipotez związanych

¹⁹ Zob. J. Maternicki, *Wanda Moszczeńska (3 IV 1896 — 18 I 1974)*, „Kwartalnik Historyczny” 82, 1975, 1, s. 236-239; *idem*, *Pamięci Wandy Moszczeńskiej*, „Wiadomości Historyczne” 27, 1984, 3, s. 195-200; *idem*, *Wanda Maria Moszczeńska (1896-1974)*, [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, 1930-2005*, red. G. Raj, I. Komorowska, Warszawa 2005, s. 124-126; *idem*, *Moszczeńska Wanda*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1977, s. 85-87; *idem*, *Wanda Maria Moszczeńska*, [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Czytelnik, Warszawa 1986, s. 339-357; *idem*, *Wandy Moszczeńskiej droga do metodologii historii*, [w:] *W. Moszczeńska, Metodologii historii zarys krytyczny*, wyd. 2, przygotował i wstępem opatrzył J. Maternicki, PWN, Warszawa 1977, s. 5-21; *idem*, *Moszczeńska Wanda*, [w:] *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny*, red. J. Maternicki, Wydawnictwo „Juka”, Warszawa 2004, s. 198-199.

²⁰ Zgodnie z założeniami samego autora zaprezentowanymi m.in. w tekście, J. Maternicki, *Monografie historyków: nowe spostrzeżenia i uwagi* („Sensus Historieae”, vol. XII, 2013/3, s. 109-125).

z powodem braku etatu dla docentki, autor nie pogłębił rzeczowej problematyki. Nie podniósł również kwestii relacji, jakie łączyły Moszczeńską z jej rówieśniczkami z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego: Natalią Gąsiorowską-Grabowską czy uczestniczącą w pracach tego samego seminarium (Marcelego Handelsmana), Hanną Pohoską. Maternickiego nie interesowało również życie rodzinne i pozauniwersyteckie pasje bohaterki.

Nieco inny charakter ma wieloautorska monografia *Niewidzia(l)ne. Kobiety i historia Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, pod redakcją Aleksandry Dery, Adama M. Koli i Wojciecha Piaska (Toruń 2020). W publikacjach poświęconych dziejom uczelni zwykle najwięcej miejsca zajmują znajdujący się na szczycie hierarchii; zajmujący prestiżowe stanowiska uczeni, wśród których dominują mężczyźni. To oni są głównymi aktorami i bohaterami narracji. Aktywnym na zapleczu nauki, zajęтым zwykle pracą organizacyjną oraz dydaktyczną kobietom, poświęca się zdecydowanie mniej uwagi. Próbę przełamania tej konwencji podjęli toruńscy humaniści (poza historykami byli wśród nich filozofowie, antropolodzy, pedagodzy, filolodzy). Zasadniczym problemem pojawiającym się w ich tekstach było pytanie o zasługi i rolę odegraną przez kobiety w dziejach toruńskiej uczelni. Wspomnianym rozważaniom towarzyszył szerszy kontekst; w ramach którego poruszono takie zagadnienia, jak płeć uniwersytetu, kim jest bohater/bohaterka w historii nauki, dlaczego kobiecość bywa w niej marginalizowana, *etc.*

Autorzy spojrzeli na historię swej *Alma Mater* jako dzieje kobiet „niewidzia(l)nych, niedostrzeganych”; historię, która można (i powinno się) napisać na nowo, wydobywając z niej elementy kobiecości traktowanej jako siła twórcza. Odwołanie się do kategorii płci, zdaniem autorów, pozwoliło pokazać, iż kobiety aktywnie współtworzyły umysłową kulturę. Toruńscy badacze nie ograniczyli się jednak do opisu zatartych śladów i pustych miejsc. Potraktowali nieobecność (niedoreprezentowanie) kobiet w narracjach o przeszłości UMK jako konsekwencję określonych stosunków społecznych. Kobiety, pozostające dotąd na marginesie zainteresowań, uczynili aktywnymi, sprawczymi bohaterkami przeszłości.

W skład przywołanej monografii weszło 10 tekstów prezentujących biografie i działalność naukową toruńskich filozofek, etnolożek, historyczek, filolożek, reprezentantek nauk ścisłych. Poddano także analizie miejsca pamięci poświęcone kobietom oraz dokonano przeglądu spuścizn naukowczyń przechowywanych w Archiwum i Bibliotece UMK. Rzeczony teksty były zróżnicowane pod względem metodologicznym (od klasycznych ujęć biograficznych po refleksję nad zbiorowościami z odwołaniem się do kategorii gender). W większości stanowiły próbę zmierzenia się z „nieobecnością” żeńskich bohaterek w dziejach uniwersytetu. Tym samym omawianą książkę można wpisać w nurt „historiografii kompensacyjnej”, inkluzywnej; uzupełniającej

narrację o tematy dotychczas zaniebawiane. Stawia ona pytania o mechanizmy marginalizacji i postuluje uwzględnianie w badaniach nad dziejami uczelni ważnych dla ich tożsamości i funkcjonowania sfer takich, jak administracja, biblioteki, koła naukowe etc. Wszak uniwersytet to nie tylko naukowcy, współtworzą go zastępy urzędników organizujących im odpowiednie warunki pracy. Autorzy składających się na monografię tekstów nie rościli sobie pretensji do całościowej prezentacji dziejów UMK. Zastrzegli, iż ich publikacja ma charakter szkicowy, jest „swoistą notatką”, zachęcającą do reinterpretacji przeszłości uczelni. Wspomniana narracja ma także charakter zaangażowany. Poruszenie określonych problemów, postawienie pytań, unaocznienie barku równowagi płci, może i powinno prowokować dyskusję oraz dążenie do odwrócenia niekorzystnych tendencji. Toruńscy humaniści zaproponowali ciekawą aplikację zróżnicowanych modeli teoretycznych do konkretnego materiału. Pokazali również jak postulowane przez nich badania mogłyby wyglądać.

Kolejną publikacją, która ma szansę spełnić ważną rolę: tj. zachęcić do pogłębionej refleksji nad dorobkiem naukowym polskich historyczek może być opublikowana przeze mnie w 2020 r. monografia *Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po rok 1989)*. Wspomniana książka to pokłosie kilkuletnich badań prozopograficznych nad polskimi historyczkami. Głównym przedmiotem analiz były kariery naukowe kobiet, zaś jednym z zasadniczych celów — wskazanie historyczek, które od schyłku XIX stulecia po rok 1989 wybiły się na naukową samodzielność, uzyskując przynajmniej habilitację bądź docenturę. Mimo wieloletniej obecności kobiet w Akademii, realizacja wspomnianego celu okazała się dość trudna. Wymagała skrupulatnych badań archiwalnych, wyłuskiwania nazwisk z inwentarzy i dokumentów awansowych przechowywanych w uniwersyteckich archiwach, przeglądania *Informatorów Nauki Polskiej* oraz *Składów osobowych* konkretnych uczelni. W niewielu przypadkach dysponujemy bowiem opracowaniami poświęconymi dziejom uniwersyteckich Instytutów Historii, które zawierają zestawienia (i biogramy) zatrudnianych w nich historyczek/ historyków²¹.

²¹ Do nielicznych opracowań z tego zakresu należą m.in.: S. Brzeziński, K. Fudalej, *Pra-cownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik Biograficzny*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2012; *Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (1945–2005)*, red. J. Sziling, Wydawnictwo UMK, Toruń 2006; *Słownik biograficzny historyków Uniwersytetu Gdańskiego*, red. E. Koko, Z. Opacki, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2020. Dysponujemy jeszcze *Słownikiem biograficznym historyków łódzkich*, opr. J. Kita, R. Stobiecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2000 oraz opracowaniem *Wybitni historycy wielkopolscy. Praca zbiorowa*, red. J. Strzelczyk, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1989 (wyd. 2 uzupełnione i popr., Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010).

Zależało mi na szerszym wpisaniu osiągnięć kobiet do dziejów rodzimej historiografii, tym samym uzupełnieniu owych dziejów o słabo akcentowany wymiar. Dla potwierdzenia potrzeby tego typu działań wspomnę tylko, iż w wykorzystywanym w uniwersyteckiej dydaktyce podręczniku Andrzeja F. Grabskiego *Zarys historii historiografii polskiej* (Poznań 2000), traktującym o refleksji historycznej od okresu średniowiecza po drugą połowę XX w., na ok. 600 nazwisk dziejopisów odnajdziemy tylko 25 kobiet. Dlaczego tak niewiele historyczek odnotowano w podobnych zestawieniach²²? Czy ich badania były mniej istotne, czy poziom tych ustaleń pozostawiał zbyt wiele do życzenia, a może w ogóle znikomy procent przedstawicielek płci żeńskiej podejmował badania historyczne? Towarzyszył mi również namysł nad tym, na ile żeńskie kariery (osiągnięcia) w dziedzinie historii różniły się od męskich? Czy można mówić o ich specyfice? Ile trwało zdobywanie kolejnych stopni/tytułów naukowych? Jak przedstawiały się proporcje pomiędzy płciami w uniwersyteckiej hierarchii. Wreszcie jakie obszary badań były wybierane przez kobiety, a jakie przez mężczyzn?

Wspomniane rozważania lokują się pomiędzy historią kobiet (z racji przedmiotu badań) a historią nauki (historią dyscypliny historycznej). Wypełniają lukę, jeśli chodzi o rozpoznanie i charakterystykę osiągnięć reprezentantek płci żeńskiej oraz ich wkładu w rozwój polskiej historiografii. Ukazują kariery i dorobek kobiet na szerokim tle, z uwzględnieniem przeobrażeń dokonujących się zarówno w obszarze zbiorowej mentalności, jak i polityki, kultury, nauki. Rozwój kobiecych karier został zaprezentowany na tle kilku epok, poczynawszy od okresu zaborów i czasu poprzedzającego wybuch Wielkiej Wojny (pierwsze doktoraty historyczek), przez dwudziestolecie międzywojenne (pierwsze habilitacje), po PRL, w którym, badaczki dziejów zaczęły wieńczyć swe kariery profesurą zwyczajną. Pomniejszenie skali obserwacji do jednej dyscypliny pozwoliło sformułować szereg wniosków odnoszące się do świata polskiej humanistyki. Dało możliwość uchwycenia zjawisk i prawidłowości, które były i są nadal udziałem kobiet w polskiej nauce.

Warto jeszcze wspomnieć, iż stanowiące zasadniczą część rozprawy rozważania poświęcone historyczkom zostały poprzedzone wprowadzeniem odnoszącym się do wielowiekowych ograniczeń w edukacji dziewcząt, ostrzegania płci przez pryzmat biologii, redukcji aktywności kobiet do sfery domowej. Konsekwencją był specyficznie definiowany cel kształcenia płci pięknej, brak dostępu do uniwersytetów, a co za tym idzie ograniczenie

²² W innych dyscyplinach sytuacja przedstawia się podobnie lub jeszcze gorzej. W *Historii filozofii* Władysława Tatarkiewicza (Warszawa 1990; wyd. I, Lwów 1931) odnajdziemy zaledwie 18 kobiet-filozofek na 1712 mężczyzn. Wybitny noblista Max von Laue w *Historii fizyki* (1957) na 440 postaci uwzględnił tylko 4 kobiety, Jurij Chramow w *Fizykach* (1983) przywołał sylwetki 920 badaczy, wśród których było zaledwie 10 kobiet.

możliwości rozwoju intelektualnego i wykonywania wielu profesji. W części wprowadzającej ukazano także walkę kobiet o prawo do studiowania na uniwersytetach galicyjskich. Z perspektywy wspomnień pierwszych studentek przyjrzało się doświadczeniom, jakie były udziałem kobiet aspirujących do wyższego wykształcenia. Na wybranych przykładach pokazano również kobiece kariery naukowe w okresie międzywojnia. Zaś akademicki awans badaczek dziejów zaprezentowano w postaci zbiorowej monografii pierwszego pokolenia historyczek-docentek. W jej ramach odniesiono się m.in. do pochodzenia społecznego, poglądów politycznych oraz zainteresowań badawczych i dorobku naukowego. Autorka poddała również analizie przebieg awansów naukowych samodzielnych pracownic nauki w okresie PRL-u. Wspomniana zbiorowość została poddana badaniom kwantytatywnym (ustalono liczbę historyczek, które w analizowanym okresie uzyskały co najmniej habilitację lub docenturę, tempo awansu oraz odsetek samodzielnych pracownic nauki zatrudnionych w Instytutach Historii wybranych uniwersytetów). Badaniami objęto siedem placówek; cztery utworzone tuż po wojnie (Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Uniwersytet Wrocławski i Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) oraz trzy (Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Adama Mickiewicza) z dłuższą tradycją²³. Porównanie uczelni nowo powstałych i cieszących się wieloletnim prestiżem służyło weryfikacji tezy (potwierdzonej w odniesieniu do okresu międzywojnia) o większej możliwości uzyskania etatu, a następnie przejścia kolejnych szczebli kariery, na borykających się z brakami kadrowymi, tworzonych od podstaw uniwersytetach.

Pierwszy krok na drodze do badań karier naukowych historyczek (zarysowanie środowiska, ustalenie nazwisk, proporcji liczbowych, nakreślenie kontekstu, w jakim realizowane były awanse naukowe), został zrobiony z nadzieją, iż podjęte badania będą kontynuowane²⁴. Na kontynuację zasługuje

²³ Na wybór uniwersytetów istotny wpływ miała również możliwość dokonania porównań obejmujących ten sam okres czasu; tj. lata 1945–1989 (stąd pominięcie utworzonych później Uniwersytetów Śląskiego czy Gdańskiego).

²⁴ Kontynuacją omawianej monografii będzie oddana do druku książka pt. *Kobiety na naukowym Olimpie? Łódzkie adeptki Klio w latach 1945–1989*, stanowiąca swoiste *case study* zawierające prezentacje karier naukowych i biografii historyczek pochodzących z ośrodka łódzkiego. Na książkę złożą się osiem szkiców biograficznych poświęconych samodzielnym pracownicom nauki zatrudnionym, w okresie PRL-u w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Bohaterkami narracji będą Natalia Gąsiorowska-Grabowska, Gryzelda Missalowa, Halina Evert-Kappesowa, Helena Brodowska-Kubicz, Krystyna Śreniowska, Zofia Libiszowska, Alina Barszczewska-Krupa i Barbara Wachowska. Analizie poddane zostaną zarówno ich intelektualne biografie, dorobek naukowy i jego znaczenie, funkcje i piastowane stanowiska, jak również wspomnienia uczniów, współpracowników, studentów. Rozważania o łódzkich historyczkach wpisują się zarówno w portret środowiska, jak i dzieje polskiej historiografii

również refleksja nad dziejami uczelni z perspektywy kobiet, uwzględniająca ich zasługi nie tylko na polu naukowym, ale i administracyjnym oraz w instytucjach wspierających działania uniwersytetów. Biografie pretekstowe, łączące rozważania o osiągnięciach konkretnych naukowiec ukazywanych na tle rozwoju całej dyscypliny, również powinny być przygotowywane. Bez nich bowiem obraz dziejów nauki jest nie tylko niekompletny, ale ma charakter wykluczający. Marginalizuje dorobek wielu uczonych nie tylko z powodu ich płci, ale i miejsca zajmowanego w hierarchii. Rozwój wiedzy to zbiorowe osiągnięcie wielu pokoleń, zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Kierujących badaniami, ich asystentów oraz wspierających ich przedstawicieli tzw. personelu pomocniczego.

Jolanta Kolbuszewska

Scientific Biographies of Women. A Few Remarks on Whether and How to Research Them?

Abstract

The purpose of this article is to reflect on validity and need for research into the scientific careers and academic advancement of women. The author thinks about the goals and methods of this type of research. In reference to three recently published monographs (presenting the scientific profile of Wanda Moszczeńska, prosopographical research on the milieu of Polish female historians and an attempt to present the history of the university from the perspective of women), she presents various approaches to the subject.

Keywords: history of science, history of women, biography.

w okresie PRL-u. Stanowią egzemplifikację kobiecych karier naukowych w Polsce Ludowej oraz przyczynek do szerszej dyskusji.